

Nous espérons que cette étude succincte, jointe à notre exposition, renforcera votre curiosité à l'égard des fonctions rituelles des cornes d'antilopes et leurs représentations, depuis la naissance de l'art congolais jusqu'à nos jours où l'antilope occupe une place d'honneur sur maints tableaux populaires modernes et où les mamans congolaises racontent encore à leurs enfants l'histoire de mbambi, la petite antilope morte parce qu'elle n'a pas écouté ses parents.

**Congo Gallery
Exposition Mbambi
L'antilope dans l'art rituel du Congo**

à partir du 25 mars jusqu'au 27 mai 2006

merc.- jeud.- vend.
14h30 à 18h30

■ "Antilope" (mâle) peut parfois servir de surnom élégieux pour un chef; c'est probablement la raison pour laquelle des antilopes entières sont représentées sur des chaises, des appuie-tête et des cannes, tous ces objets étant surtout des emblèmes de puissance cheffale.

■ "Antelope" (male) will sometimes be the praise-name for a chief; this is probably why complete antelopes appear on stools, neckrests and staffs, all these objects being emblems of Chiefly power. Many clans chose the antelope as their emblem, probably to associate their group with the pre-cited qualities.

It is therefore often obvious when dealers or collectors attached or inserted the wrong type of horn to a figure so as to dress it up and in the process augment its value (or ruin it).

This study is but a brief one, and far from complete, but it, together with the exhibition, will give us a fairly good idea of the many ritual functions of antelope horns as well as the many instances where antelopes were depicted, from the birth of Congolese art till today, when antelopes appear in many modern Congolese folk paintings, and Congolese mothers still tell the story of the little mbambi who was killed because he did not believe his parents.

Gedaanteverwisselingen van jagers of sjamanen? Dit idee moet zeer oud zijn vermits de afbeelding van de mens met horens op het hoofd reeds gekend is in de prehistorische rots- en grottekeningen. De antilopenhorens, op zichzelf, zijn waarschijnlijk verworden tot rituele krachtobjecten en tot recipiënten van "magische" substanties omdat ze duurzaam zijn of omdat ze het meest relevante kenmerk zijn van de antiloop. Is het omdat de antiloop een grote rituele belangrijkheid incarneert, omdat zijn magische aanwezigheid een kracht toevoegt aan een voorwerp als dat object dan via de horens alludeert op de antiloop? Een andere mogelijkheid is dat de horens eufemistisch verwijzen naar de mannelijke kracht of naar de kracht van het sjamanisch/spiritueel medium.

Aan regels gebonden

Er bestaan uiteraard heel wat verschillende antilopenrasen in Congo met variërende morfologie en diverse karakteristieken. Vandaar dat de afmetingen en de vorm van hun horens ook aanzienlijk kunnen verschillen (ill. 2). Het gebruik van de horens was, net als alle andere elementen in de Afrikaanse rituele kunst, strikt aan regels gebonden. Uit mijn kort onderzoek blijkt dat de horens van elk antilopenras gebruikt kan worden voor één of enkele specifieke doeleinden en dit dan nog bij een gelimiteerd aantal etnische groepen. Het is verrassend te constateren dat wanneer er andere horentypes in het gebied voorkomen zijn, deze echter niet zullen gebruikt worden als een krachtobject of als onderdeel van een sculptuur. Dit toont aan dat een welbepaalde betekenis verbonden is aan ieder horentype. Het zou interessant zijn om te bestuderen waarom welbepaalde antilopenrassen gekoppeld worden aan bepaalde objecten. Vandaar dan dat wy opmerken wanneer zekere handelaars of verzamelaars een verkeerd horentype appliceren aan of in een beeld om het "aan te kleden" met de bedoeling van de waarde te verhogen (of te devaluieren).

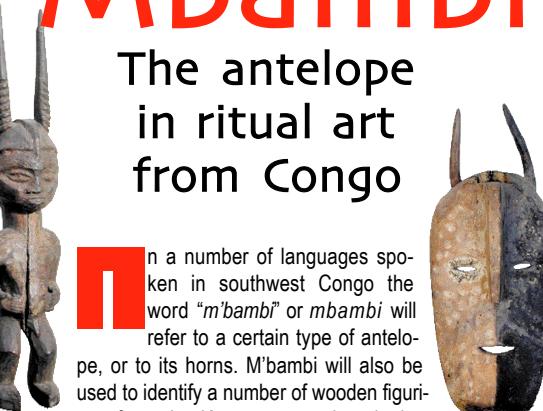
Deze studie is slechts een korte benadering en is verre van volledig, maar samen met onze tentoonstelling geeft dit essay een voldoende overzicht aangaande de vele rituele functies van de antilopenhorens en de vele gebruiksmogelijkheden van de antilopenafbeelding en dit van bij het ontstaan van de Congolese kunst. Ook vandaag nog kleedt de antiloop een ereplaats in de populaire moderne schilderkunst in Congo en de Congolese moeders vertellen nog steeds het verhaal van de kleine mbambi die gedood werd omdat het niet naar zijn ouders geluisterd had.

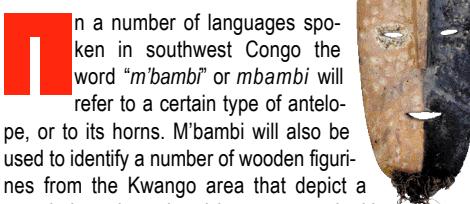
■ "Antilope" komt soms voor als lovende bijnaam voor een chef. Dit is waarschijnlijk de reden waarom volledige antilopenafbeelden voorkomen op stoelen, neksteunen en staven. Al deze voorwerpen staan symbool voor de macht van de chef. Veel clans en stammen kiezen de antilope als hun embleem, waarschijnlijk om hun groep te associëren met de hogervernoemde kwaliteiten.

Mbambi

The antelope
in ritual art
from Congo

Dans de nombreuses langues utilisées dans le sud-ouest du Congo, le mot "mbambi" ou *mbambi* se rapporte à un certain type d'antilope ou à ses cornes. *M'bambi* sera aussi utilisé pour identifier une série de figurines en bois de la région du Kwango qui montrent un être humain dont la tête est surmontée de cornes. Certains masques surmontés de cornes peuvent également être appelés *m'bambi*. Je trouve amusant que dans le "monde occidental", le mot "Bambi" se réfère à l'image d'un petit faon, morphologiquement apparent aux antilopes. Simple coïncidence ou la possibilité que Walt Disney ait lu un conte traditionnel congolais dans lequel une petite antilope était appelée *m'bambi*. De toute évidence vu que les types d'antilopes et les langues indigènes sont variées et nombreuses au Congo, d'autres noms seront également utilisés pour désigner ces ruminants et leurs cornes.

In a number of languages spoken in southwest Congo the word "mbambi" or *mbambi* will refer to a certain type of antelope, or to its horns. *M'bambi* will also be used to identify a number of wooden figurines from the Kwango area that depict a human being whose head is surmounted with horns. Some masks that are surmounted with horns can equally be called *m'bambi*. I found it amusing that in the "western world" the word "Bambi" brings back the image of a cute little fawn, an animal that is morphologically related to antelopes. Maybe this is no accident, since Walt Disney could have read a traditional Congolese tale where a little antelope was being called *m'bambi*. Obviously since antelope-like animals and indigenous languages are varied and plentiful in Congo, many other names will also be used to refer to these ruminants and their horns.

Omniprésence dans l'art rituel congolais

Dans un passé lointain, lorsque les Congolais vivaient essentiellement de chasse et de cueillette, les antilopes représentaient un élément majeur dans leur vie quotidienne. Ce qui justifie l'importance donnée aux antilopes et de leurs cornes, non seulement dans la sculpture rituelle, mais également dans les danses masquées, les mythes, contes, fables, maximes et proverbes. En analysant la typologie de l'art rituel congolais j'ai trouvé des:

- Corps d'antilopes sur des tabourets, des pipes, des cannes, des masques, des appui-nuque, et des statuettes.
- Têtes d'antilopes sur des tambours, des masques, des autels, des statuettes de guérison, des coupes, des gongs à fente, et des pendentifs.

I quickly found the following antelope references:

- Complete Antelope bodies depicted on: stools, pipes, staves, masks, neckrests, and on figurines.

- Antelope heads depicted on drums, masks, altar pieces, healing figurines, cups, slit-drums and on pendants.

De antilooop
in rituele
Congolese kunst

In talrijke talen die gesproken worden in ZW Congo verwijst het woord "m'bambi" of "mbambi" naar een bepaald antilopenras of naar diens horen. Met "m'bambi" wordt ook een aantal houten figuren uit de Kwango-regio bedoeld, die een menselijk wezen voorstellen met horen. Zekere maskers, voorzien van horen, kunnen eveneens aangeduid worden met dezelfde term. Ik vind het grappig dat in de westerse wereld de benaming "Bambi" gekoppeld wordt aan de voorstelling van een schattig klein hert, dat weliswaar morfologisch behoort tot de antilopengroep. Dit is misschien geen toeval aangezien Walt Disney voorzeker een traditioneel congolees verhaal kan gelezen hebben waarin een kleine antilooop benoemd werd als *m'bambi*. Gezien de antilopenachtigen zo gevareerd voorkomen en de inheemse talen dermate gedifferentieerd zijn in Congo, worden uiteraard ook andere namen gebruikt om deze herkauwers en hun horen te benoemen.

De alomtegenwoordigheid van de antilopenreferenties

verraste mij bij de congoense rituele objecten. Derhalve geloof ik dat in een ver verleden, waar de jacht en het voedselverzamelen garant waren voor de voedselvoorziening der inheemse volken, de antilopen werkelijk iets essentieel betekenden voor de Congolezen. Dit verrechtvaardigt het belang dat hun later niet alleen in de rituele sculpturen verleend werd, maar tevens in de maskerdansen, de mythen, verhalen, fabels en aforismen. Ik besloot dan om de talrijke voorbeelden te onderzoeken, waar de antilooop of zijn horen afgebeeld of gebruikt werden in de rituele kunst van Congo. Vrij vlug vond ik de volgende antilopenverwijzingen:

- De antilooop in toto: afgebeeld op stoelen, pijpen, staven, maskers, neksteunen en als sculptuur op zichzelf.
- Het antilopenhoofd vindt men afgebeeld op trommels, maskers, altaren, genezingsbeelden, bekers, spleettrommels en op hangers.
- De ware horen werden aangewend als Nkisi-recipiënt, geplaatst bovenop of verwerkt in beeldsculpturen. De horen wordt ook als reliek bevestigd aan een beeld. Ze komen ook voor als juwelen of amuletten. Ze zijn ook verwerkt in halssnoeren en hoofddeksels of worden gebruikt als pijpenstelen, fluiten of trompetten. Daarnaast fungeren de horen ook als medicijnrecipiënt of als instrumentarium bij het aderlaten. De horen kan ook de container zijn voor een figurtje op de altaren of behorend bij de parafernalia van de waarrzegger. De horen op zich is ook een machtsymbool.
- De gesculpteerde antilopenhoren vindt men op de scepters, bijlen, beelden, maskers en kronen.
- De skeuomorfe horen komt voor als amulet, medicijnrecipiënt of als embleem voor rang of titel.
- Antropozoomorfe voorstellingen vinden we op maskers, bekers of op beelden.

- Vraies cornes employées en tant que récipients à nkisi, récipients à buanga, récipients à médicament, outils à saigner, bijoux, charmes, tuyaux de pipe, trompes, sifflets, flûtes, dans un collier, sur un chapeau, sur une couronne, attachées à des statuettes, incrustées dans la tête ou le corps de statues, en tant que reliquaire, sur des autels de chasse, dans les paniers de divination, et comme emblèmes de pouvoir.

- Représentations de cornes trouvées sur des cannes, des haches, des herminettes, des masques, des statues, des couronnes, et des coiffures.

- Skeuomorphes de cornes en tant que charme, comme bijou, comme emblème de pouvoir, et comme conteneur à nkisi.

- Figurations d'êtres composites mi-antilopes mi-humains sur des masques, des statues, des tambours et des coupes.

Pourquoi toutes ses références aux antilopes?

Les antilopes, chassées intensivement constituaient une importante source de nourriture. Premièrement il nous apparaît que bon nombre d'animaux chassés pour leur viande n'ont jamais été représentés dans des œuvres d'art, d'un autre côté, certains chasseurs refusaient de tuer certaines antilopes avec lesquelles ils étaient spirituellement liés. Par conséquent les antilopes doivent avoir tenu une place tout à fait spéciale dans l'esprit des Congolais. Il est impossible pour nous, étrangers, de déterminer pourquoi elles occupaient cette place prépondérante dans le bestiaire congolais jadis et encore aujourd'hui alors que les croyances traditionnelles sont en voie de disparition ou ont été altérées.

Il y a quelques années, au Congo oriental, lorsque je m'intéressais en particulier aux masques zoomorphes, j'y ai questionné les aînés à propos des masques et des sculptures représentant l'antilope. Voici quelques-unes de leurs réponses:

- parce que les antilopes occupent un double habitat grâce auquel elles sont nos intermédiaires avec les esprits qui vivent tant dans la forêt que dans la savane.

- les antilopes suscitent l'admiration parce qu'elles sont rapides, ingénieruses et gracieuses, elles sont courageuses au point de se sacrifier pour protéger le groupe lorsque celui-ci est attaqué par des prédateurs.

- les antilopes vivent dans une société hiérarchisée où règne l'esprit de groupe. Elles sont monogames et prennent bien soin de leur progéniture. Certains mêmes prétendent que les antilopes savent parler.

Beaucoup de clans et de lignages choisissent l'antilope en tant que leur emblème, probablement pour associer leur groupe à toutes ces qualités.

Dr. Manuel Jordan, eminent specialist of the lundaphone area says:

There are theories that support the origins of masks/masking in relation to hunting societies and the possibility that it all started with people wearing animal skins to conceal themselves and approach game. Wearing horns would make sense in that scenario. Success in hunting through such means was evidently linked (rupestral arts) with spiritual beliefs—trance or possession and such, or becoming "one with the animal"—including the manipulation of "medicines" or potent substances. Success in the hunt is equated with fertility and prowess; also maleness, status, and by extension (later in centralized societies) associated with the attributes of an accomplished chief. Broadly, from animal the shift is to an ancestor (deceased human) manifested through a zoomorphic form—antelope or other. A zoomorphic mask may represent (as in the case of the Chokwe) an accomplished hunter/ancestor and all the attributes the human-animal "affiliation" bring forth... Horns are the left-over trophies; accumulated in hunters' shrines to reflect continuity in the hunt and men's ability to provide,

- Actual horns used on: Containers for Nkisi, on top of or inserted into figures, as jewels, charms, on necklaces, hats, used as pipe stems, whistles, flutes, trumpets. Attached to figures, as reliquaries, medicine containers, bloodletting devices, containers for figurines, on altarpieces, in diviner's paraphernalia, as a spike below power heads, and also as emblem of title or specialty.

- Antelope Horns representations found on: staffs, adzes, figures, masks, and crowns.

- Horn skeuomorphs used as charm, as medicine container, or as emblem or rank or title.

- Anthropozoomorph depictions found on: masks, cups or on figures.

Why so many antelopes?

Antelopes used to be hunted extensively and were thus important as a food source, on the other hand some hunters refuse to kill certain antelopes because they say that they are spiritually bonded to them. But antelopes were not only appreciated for their gustative qualities, many other animals that are eaten will never be represented on works of art. Antelopes therefore must have held a special place in the mind of the Congolese. It is impossible for us outsiders to ascertain why they occupied this special place, especially today when the traditional beliefs are disappearing or have been altered.

While in Eastern Congo a few years ago, doing research on zoomorphic masks, I asked some elders why they represented antelopes, be it on masks or other sculptures. Here are some of their answers: Because antelopes have a dual habitat they are our intermediaries with the spirits that live in the forest and the savanna. Antelopes deserve admiration because they are swift, cunning and smart, they are brave to the point that some will offer themselves so as to protect the group when attacked by predators. Antelopes live in a hierachised society and have group spirit. They are monogamous and take good care of their offspring. Some even told me that antelopes could talk.

